

ЛАТИНСКИТЕ АУГМЕНТАТИВИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Станка Козарова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

LATIN ARGUMENTATIVES IN BULGARIAN

Stanka Kozareva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

I consider Latin adjectives with the suffix –osus as augmentatives because they include the idea of a bigger quantity or a larger degree of the quality they indicate. When they are borrowed in Bulgarian the suffix is transformed to –озен: фамозен, одиозен etc. Unlike their Latin parallels, these adjectives always have a more or less pejorative connotation. As shown by the existence of such words like кичозен, спиозен, шикозен which are not of Latin origin, the pattern is productive in Bulgarian. Nevertheless, lately it has progressively been displaced by the prefixes super-, ultra-, mega-, hyper- and, in more informal speech, turbo-.

Key words: augmentatives, Latin, suffix -osus, Bulgarian

Аугментативите са имена, които в своя план на изразяване съдържат елемент със семантика увеличителност, уголемяване. В тази част от своето значение те са противоположни на деминутивите, напр. *женичка* – *женище*, *γυναικούλα* – *γυναικάρα*, но деминутивите са много по-разпространени от аугментативите, ето например в български – само *женище*, но *женичка*, *женица*, *женче*. Така че в тристранната опозиция *жена* – *женичка* – *женище*, *γυναικα* – *γυναικούλα* – *γυναικάρα* най-силно маркирания член е аугментативът.

В повечето случаи това са съществителни имена, но и прилагателните също биха могли да имат аугментатив. В латински език традиционно се казва, че няма аугментативи, но с този термин ние смятаме, че е уместно да се назоват прилагателните имена със суфикса –osus, защото, съпоставени с другите суфикси за образуване на прилагателни, те съдържат в значението си идеята за увеличение, за по-

голямо количество, по-голяма степен от даденото качество. Съществува формалният показател, по който те се отличават от съответното немаркирано прилагателно със същото общо значение. Например *aquarius* „воден“, но *aquosus* „многоводен“, *grandis* „голям, велик“, но *grandiosus* „много голям, много велик, величествен“, *morbidus* „болен“, но *morbosus* „който има много болести, болнав, много болен“, *negotiables* „работен, делови“, но *negotiosus* „който има много работа, зает“, *bellicus* „войнствен“, но *bellicosus* „много войнствен“ (ЛБР 1971, ОЛД 1996). Всъщност в някои от тези двойки прилагателни немаркираното от тях би могло да е първично, например *grandis*, и от него да е образувано аугментативното, в случая *grandiosus*, също *bellicus* и *bellicosus*, а при други примери и двете прилагателни са образувани директно от едно и също съществително, например и *aquarius*, и *aquosus* са образувани от съществителното *aqua* „вода“, *morbidus* и *morbosus* – от *morbus* „болест“, *negotiables* и *negotiosus* – от *negotium* „работа“.

В български език също се употребяват прилагателни имена с този суфикс, който и тук запазва специфичното си значение. Такива са например *амбициозен*, *грандиозен*, *мистериозен*, *грациозен*, *фамозен*, *претенциозен*, *одиозен* и пр., които се извеждат директно от латински. Всяко от тях носи идеята на аугментативното прилагателно – голямо количество от съответното качество: напр. *амбициозен* – който има големи амбиции, *мистериозен* – който е много тайнствен, *грациозен* – който има много грация, т.е. изящество, *фамозен* – който има много слава от някакъв вид, т.е. много обсъждан или много прославен, *претенциозен* – който има много претенции, *одиозен* – който предизвиква много омраза и т.н.

Друга група имена със същия суфикс са претърпели фонетични промени и смекчаването на съгласната пред суфикса се дължи на посредничество на френския език при заемането на думата – *скрупульозен*, *скандальозен*¹, *порьозен*. И трите думи имат аугментативно значение – *скрупульозен* – изпълнен с много скрупулен, *скандальозен* – много скандален, *порьозен* – много порест. Макар в български да е дошло от френски, прилагателното *scrupulosus* съществува в латински, докато другите две – *скандальозен* и *порьозен* са образувани от гръцките думи *σκάνδαλος* и *πόρος* с прибавянето на разглеждания латински аугментативен суфикс *-osus* (РЧД 1978).

¹ Това прилагателно присъства в Обратния речник на съвременния български език от 1975 г. (ОРСБЕ 1975), но в Обратния речник на българския език от 2011 г. (ОРБЕ 2011) вече е отстранено.

Най-интересни са прилагателни имена като *кичозен*, *шикозен*, *спинозен*, които доказват продуктивността на суфикса на българска почва. *Кич*, *шик* и *СПИН* например не са латински думи (*кич* е от немски произход, *шик* – от френски, а *СПИН* дори е абривиатура) и фактът, че прилагателното, изразяващо наличие на голяма степен от съответното качество, е образувано в най-ново време по традиционния начин, чрез латинския суфикс, показва, че неговото аугментативно значение се осъзнава.

Трябва да се отбележи още, че латинските аугментативи в общия случай нямат допълнителна стилистична конотация. За разлика от тях българските аугментативи, които представляват съществителни имена, образувани със суфикса *-ище*, съдържат в себе си пейоративен нюанс – *женище*, *ръчище*, *крачища*, *очища*. Нотка на неодобрение или ирония се наблюдава и при голяма част от прилагателните със суфикса *-озен*, които разглеждаме тук – *кичозен*, *нервозен*, *монстрозен*, *одиозен*, *грандиозен*, *фамозен*, *контагиозен*, *грипозен*, *спинозен*.

Забелязва се, че при развоя на лексикалната система на българския език притокът или производството на нови думи със суфикса *-озен* губи актуалност. В новия Обратен речник на българския език от 2011 година на практика няма образувани нови думи с латинския суфикс *-osus*. Новодобавените прилагателни там, които завършват на *-озен*, почти всички са медицински термини – *хипнозен*, *коматозен*, *фагоцитозен* и т.н. (ОРБЕ 2011).

Въпреки това обаче нуждата от аугментативи в езика явно съществува и наред с домашната представка *сврѣх-*, която означава „който е извънредно голям и превъзхожда по размери, сила, степен, възможности и т.н. (например *сврѣхмобилен*, а също и съществителни – *сврѣхчуваемост*, *сврѣхпрофесионализация* и т.н.)“ (РНД 2010), изключително продуктивни са няколко латински представки – *супер-*, *ултра-*, а напоследък и *турбо-*, а също и две гръцки, дошли в български пак с посредничеството на латинския – *хипер-* и *мега-* (последното всъщност е прилагателно, но както ще се види от примерите, употребата му, както и конструирането на думите, в които участва, не се различава от останалите три).

В Речника на новите думи в българския език (от края на ХХ и първото десетилетие на ХХІ век) на Емилия Пернишка и колектив *супер-*, *ултра-*, *хипер-* и *мега-* са регистрирани като първа съставна част, активна при образуване на сложни думи, със значение: 1. който превъзхожда други подобни по качествата си, *сврѣх-*; 2. който е по-голям по количество, размери, сила от други подобни. Приведеното тук оп-

ределение е взето от статията за *супер-*, но и за останалите 3 аугментативни префикса дефиницията е същата, като в статията за *хипер-* те направо са посочени като синоними: „първа съставна част, активна при образуване на сложни думи, със значение: 1. който е някакъв в най-висока степен, извънредно голям, *свърх-*, *ултра-*, *супер-*“. При *мега-* пък дефиницията е формирана чрез аугментатива *грандиозен*, за който споменахме преди малко: „1. извънредно голям, с извънредно големи размери, 2. извънредно голям, от голяма величина, *грандиозен*“. Примерите са дадени като отворено множество и при всяка от четирите статии е отбелязано, че посочените случаи са само образци за употреба на тези съставни части за сложни думи. Някои от тези примери са утвърдени с точно определен аугментативен показател – напр. *супермаркет*, *хипермаркет*, *супермодел*, *хиперинфлация*, *ултралевичар*, *суперджакпот*, *суперсила*, *мегаминистерство*, но в повечето случаи те са взаимозаменяеми. Ето някои примери, като, както се вижда, аугментативните форманти се присъединяват както към съществителни, така и към прилагателни, към домашни и към чужди думи:

суперевропеец, *супермач*, *суперскоростен*, *суперфилм*, *суперхит*, *суперпозиция*, *суперпрокурор*, *суперапартамент*, *суперкилър*, *супертърсачка*, *суперголям*, *супердобър*, *суперекзотичен*, *суперскъп*, *суперспортен*, *супероръжие*, *суперохрана*, *суперпремия*, *суперриск*, *суперсамолет*, *суперсделка*;

ултраавангарден, *ултраактуален*, *ултраатрактивен*, *ултрабавно*, *ултрабогат*, *ултрабогаташ*, *ултрабърз*, *ултрасекси*, *ултраскандален* (вместо остаряващото вече *скандалозен*), *ултраскептик*, *ултратвърд*, *ултратехничен*, *ултраевтиния*, *ултраелементарен*, *ултраефикасен*, *ултрашовинист*, *ултракасов*, *ултракичозен* (тук имаме два аугментативни форманта – *ултра-* и *-озен*), *ултракич*, *ултракомпактен*, *ултраконсервативен*, *ултраконфиденциален*, *ултраскъп* (по-горе посочихме и *суперскъп*), *ултраспекулативен*, *ултрастилен*, *ултрасъвременен*, *ултратежкарски*, *ултратрадиционен*, *ултратунингован*, *ултратънък*, *ултрафутуристичен*;

мегаборса, *мегадискотека*, *мегаклуб*, *мегамол*, *мегапарк*, *мегапакат*, *мегапортал*, *мегапостер*, *мегафабрика*, *мегабестселър*, *мегаекшън*, *мегаидея*, *мегаизложба*, *мегаклъстер*, *мегакомпания*, *мегапарти*, *мегапроект*, *мегасделка*, *мегасериал*, *мегаскандал*, *мегатероризъм*, *мегатренд*, *мегатурне*, *мегатърсачка* (по-горе отбелязахме и *супертърсачка*), *мегахит*, *мегашоу*, *мегаизвестен*, *мегакомерсиален*, *мегапопулярен*, *мегауспешен*, *мегаведомство*, *мегадело*, *мегакорупция*;

хиперактивен, хиперактуален, хиперемоционален, хиперконсервативен (по-горе се среща и ултраконсервативен), хиперлуксозен (тук се откриват два аугментативни форманта), хипермодерен, хиперинформираност, хипермобилност, хиперочаквания, хипербазар, хиперистерия, хипермегаполис, хиперсцена (РНД 2010).

Особено навлизането в разговорната реч на компонента *турбо-*, който звучи сега съвсем жаргонно, но който набира сили в речта на младежите, показва пътя, по който са минали вече по-разпространените и станали привични и по-добре познати представки *супер-* и *хипер-*. Този начин на аугментация многократно е бил пряко засвидетелстван от нас в устната реч в примери като *турбоуморен, турборазочаровен* и т.н. Потърсихме обаче и примери в пресата и прегледахме електронната медия „Под тепето“, която през 2012 година спечели наградата за журналистика, присъждана в чест на 24 май. Спряхме се на нея поради убеждението, че журналистите там имат инстинкт за живата реч и стилът им е показателен за тенденциите в езиковата динамика. Прави впечатление, че аугментативният формант *хипер-* например се използва в репортажите на по-сериозни теми, докато *турбо-* е изцяло в територията на забавните и лековати злободневни градски новини. Ето първо примерите с *хипер-*:

хиперспорен: За да мине пишман творецът и да маркира територията със зелен спрей и хиперспорна в художествено отношение рисунка (18.10.2012);

хиперактивен: При наличие на проблемни деца, директорите могат да се обърнат към експертите от колежа и за индивидуални консултации в рамките на програмата за образование на деца с хиперактивно поведение (02.10.2012);

хиперинтелигентен: А двете заедно създават имиджа на новия уличен музикант – хиперинтелигентен, много талантлив, изключително усмихнат и някак...магичен (01.08.2012);

хиперзрелище: Гържеството се превърна в хиперзрелище за група японски туристи, които запълниха няколко карти на дигиталните си камери (21.06.2012);

хиперскъп: Британските хиперскъпи и луксозни машини, които в Западна Европа се ползват от най-големите богаташи и потомствени аристократи, летяха пред петзвездния хотел като на някакъв странен парад на охолството (25.05.2012); Скромни музикъл откъм бюджет и реклама буквално взриви Драмата тази вечер и тресна в земята помпозните, претенциозните и хиперскъпи проекти на Борис Панкин (25.04.2012);

хипермузикант: Прочут с това, че е изчистен от всякаква суета, хипермузикантът извади тънко яке от задната седалка на удобното си возило и се отправил за среща с пловдивски приятели (16.05.2012);

хиперминималистичен: В първия тур кандидатките за титлата дефилираха в тоалети, вярно хиперминималистични, но поне тоалети (06.04.2012);

хиперталант: Всеки път ме кара да го обичам и да се радвам, че го има, каза запалена фенка на хиперталанта (30.03.2012);

хиперталантлив: Най-вероятно хиперталантливите момчета от 4? са решили второто (19.03.2012);

хипермодерен: И се закова пред хипермодерен трактор, пред който благоговееше мъж на около 60 години (06.03.2012).

Единственият пример с по-несериозно съдържание с форманта *хипер-*, който срещнахме в прегледания приблизително едногодишен период, беше с прилагателното *хиперсексапилен*: *Приемам всичко като работа, това е шоубизнес, каза щастливецът, който топли леглото на хиперсексапилната брюнетка от близо година (18.08.2012).*

За сметка на това ето примерите с *турбо-*:

турбомацка: Звездата изучи детайлно бельото на две турбомацки в клуба (14.07.2012); Турбомацките, познати из гъзарските заведения под тепетата, са летели като птица супергероини в уникален бизнес план на лицето Армани (28.07.2012);

турбометла: Вещиците си биха командировъчно и паркираха турбо метлите си пред трите Е, както наричат баровете Ескада, Екстрийм и Ескейп (30.10.2012);

турбочалгаджийки: Турбочалгаджийките развъртяха тела и пуснаха гласове за кеф на нощните птици в бившата Плазма Лайт (24.09.2012);

турбомадама: Турбо мадами бродят с торби и се оглеждат апетитно за добри оферти (6.01.2012) Турбо мадами ще дефилират по влажни тениски върху прелестите си край басейните на хотел Санкт Петербург и ще се борят за лъвския награден фонд (13.06.2013); Турбо мадами ще мерят телесни тунинги в първия под тепетата Парад на силикона (11.03.2012);

турбоструктура: Турбо структурата на турнирите обаче предразполагаше фактора късмет като основен, а такъв не ми беше достатъчен във финалните сателити (sic!) – цитат от спортист (11.08.2012);

турбогъзар: Джътка из актуалните нощни заведения и с визията на турбогъзар рути мадамите наред (05.02.2012) (Под тепето, 2012).

Разглеждайки посочените примери, освен за стила и нормата, можем да дебатираме дали става въпрос за сложни думи, както се дават в Речника на новите думи в българския език (от края на ХХ и първото десетилетие на ХХІ век), или за думи с представки, както ги определихме за удобство в началото, или пък за неизменяемо прилагателно или наречие, определящо съществителното или прилагателното име, за което също има аргументи. Няма да се съгласим със становището, че това са сложни думи, защото *супер-*, *хипер-* и *ултра-* са представки, а не корени на пълнозначни лексеми. Наистина, *мега-* и *турбо-* произлизат от пълнозначни думи, но по-скоро са се превърнали в афиксоиди, тъй като, макар и да запазват връзка с първоначалното си значение, то постепенно избледнява. Това особено се отнася за компонента *турбо-*, при който и без това значението в тези думи не може да бъде друго освен метафорично. Лексикализацията на тази метафора протича бързо в неформалната реч и тя постепенно губи своята експресивност. Така постепенно коренната морфема *турбо-* се десемантизира и се превръща в афиксоид.

От друга страна, в електронната медия срещаме компонентите на този тип думи ту напълно отделени графически, ту слято изписани. Това колебание между слято и разделно писане се дължи на новостта и все още неустановеността на тези лексеми в книжовния език, която в частност се проявява и в това, че не са отразени в правописния речник (ОПРБЕ 2012). Въпреки това те не са самостоятелни думи – наречия или неизменяеми прилагателни, – защото не могат да се употребяват самостоятелно. Относно самостоятелната употреба изключение прави *супер*, и то само в разговорната реч, напр. *Тортата е супер*. Въпреки това очевидната аналогия с останалите разглеждани тук морфемни с аугментативно значение води до извода, че *супер* също може да се причисли към представките.

Ако прехвърлим тези разсъждения в общотеоретична плоскост, можем да направим заключението, че синтетичният способ за образуване на аугментативи със суфикса *-озен* постепенно отстъпва на поаналитичен. Така общият път на развитие на езика от синтетизъм към аналитизъм се потвърждава и от съдбата на аугментативите в него.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- ЛБР 1971:** Войнов, М., и Ал. Милев. *Латинско-български речник (второ издание)*. София: „Наука и изкуство“, 1971.
- ОЛД 1996:** Glare, P.G.W. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- ОПРБЕ 2012:** Мурдаров, Вл., и колектив. *Официален правописен речник на българския език*. София: „Просвета“, 2012.
- ОРБЕ 2011:** Мурдаров, Вл. и колектив. *Обратен речник на българския език*. София: „Изток – Запад“, 2011.
- ОРСБЕ 1975:** Георгиева, Е., и колектив. *Обратен речник на съвременния български език*. София: Изд. на БАН, 1975.
- Под тепето 2012:** Електронна медия „Под тепето“. 1 януари 2012 – 30 октомври 2012. 30 октомври 2012 <http://podtepeto.com/news.php>.
- РНД 2010:** Пернишка, Е., и колектив. *Речник на новите думи в българския език (от края на ХХ и първото десетилетие на ХХІ в.)*. София: „Наука и изкуство“, 2010.
- РЧД 1978:** Милев, Ал., и колектив. *Речник на чуждите думи в българския език (четвърто издание)*. София: „Наука и изкуство“, 1978.